

BRANKO MATULIĆ

MOTIVI MEANDRA I SVASTIKE NA RANOKRŠĆANSKIM MOZAIKAMA SALONITANSKE ŠKOLE-RADIONICE MOZAIKA

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790350.13>

Motivi meandra i svastike jedni su od najstarijih i najraširenijih likovnih uzoraka koji se javljaju na gotovo svakom mediju vizualnih umjetnosti pa tako i na mozaicima. Njihova osnovna obilježja su dugo trajanje, gotovo od samih početaka likovnog izražavanja čovjeka do danas te njihova rasprostranjenost na svim kontinentima. Inkorporirani su u likovnost gotovo svih civilizacija, a derivacija su spirale koja je praiskonski simbol svemira i vremensko-prostorne beskonačnosti. Likovnom pretvorbom spirale iz organskog u geometrijsko obličje nastaju meandar i svastika s gotovo istovjetnim značenjem beskonačnosti, ritma, neprekinutosti, sunca, života, dobra, svjetla, nade i zdravlja. Njihova simbolika vremenom je postala slojevita, no uvijek na tragu izvorne solarne simbolike koju preuzima i ranokršćanska ikonografija kako unutar, tako i izvan konteksta liturgije. U današnjem vremenu, motiv svastike, opterećen povijesnim konotacijama drugog svjetskog rata, izgubio je svoj izvorišni sadržaj, štoviše, kao simbol doživljava se u potpuno suprotnom značenju. Samo naizgled na ranokršćanskim mozaicima se može steći dojam da je njihova uporaba uvjetovana njihovom likovnom zanimljivošću koja počiva na izrazito geometriziranoj dekorativnosti i kao takvi izuzetno su prikladni za medij mozaika. Ipak, ne valja zaboraviti, a još manje odbaciti, i njihov simbolički sadržaj vremensko-prostorne beskonačnosti koji je pridržan Bogu.

Ključne riječi: meandar, svastika, mozaik, simbol, znak, likovnost, salonitanska škola-radionica mozaika, provincija Dalmacija

Motivi meandra¹ i svastike,² najraniji su i najdugovječniji likovni uzorci sa složenim i višeslojnim značenjem u ljudskoj civilizaciji. Premda ih se uglavnom vezuje uz antičko likovno nasljeđe, nastali su i koriste se puno ranije u različitim kulturama. Svoje praishodište nalaze u likovnom uzorku spirale³ koja je praiskonski simbol svemira i vremensko-prostorne beskonačnosti, simbol Sunca te dinamičnog rasta i razvoja, odnosno potencijalne energije,⁴ a u prirodi se javlja u oblicima rasta kod ljudi, biljaka⁵ i životinja čije mjerne proporcije matematički izražavamo Fibonaccijevim nizom i zlatnim rezom.⁶ Grčka kultura, koja je dala temeljne obrise svih kasnijih

¹ Meandar, on-line izdanje *Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“*, 2018, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57439>, pristup: 10.04.2019.

² Svastika, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58973>, pristup: 10.04.2019.

³ Spirala, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57439>, pristup: 10.04.2019.

⁴ Zhushchikhovskaya - Danilova 2008, 215; Nozedar 2008, 188; Butters 2015, 68; Cirlot 2001, 305, 306.

⁵ Adler *et al.* 1997, 232.

⁶ Zlatić 2013, 84–90; zlatni rez, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67302>, pristup: 10.04.2019.; Fibonaccijev niz, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19432>, pristup: 10.04.2019.

europskih kulturnih derivacija, vrlo rano je prihvatila praiskonske simbole čije je likovne motive utkala kao dominantni ukrasni izražajni oblik u vlastiti umjetnički izraz. Prostornost oblika spirale svedena je na dvodimenzionalnost, a čitav niz geometriziranih likovnih ukrasa, koji su iz oblika spirale proizašli, nastavljaju vlastito likovno postojanje često gubeći vezu sa svojim ishodištem, ne toliko u likovnom koliko u simboličkom sadržaju. Motivi poput različitih inačica pletenica, prepleta i čvorova, valovnica ili pasjeg skoka, odnosno svi likovni ukrasi koji se grade na temelju simetričnih i asimetričnih krivulja, koji prate sinusoidni, uzastopno ponavljajući ritam jednog te istog uzorka, mogu se lako povezati sa spiralnim ishodištem, pogotovo ako se radi o motivima kružnih i koncentričnih uzoraka. Ta veza postaje maglovita kada se savijeni, zavojiti, zmijoliki, kružni i polukružni te tzv. S uzorci prevedu u sustav pravokutno lomljenih linija. Najzorniji primjer ogleđa se upravo u motivu meandra kojemu ime proizlazi od maloazijske rijeke koja ima krivudav, sinusoidni oblik toka, a s vremenom postaje sinonim za dekoraciju uzastopno ponavljajućih i međusobno povezanih pravokutno lomljenih uzoraka. Na taj je način organsko-biološka, spiralna forma genetske strukture živoga svijeta, a u grčkom slučaju i usko povezano uz vodu kao pretpostavku izvora života, prevedena na matematičko-geometrijski odnosno dekorativno-ornamentalni jezik. Prebačena je iz stvarnosti prirode u apstrakciju mišljenja, ali istovremeno iz intuitivne u racionalnu sferu poimanja stvari.⁷ Pri tome intuitivno, imaginarno i simboličko značenje ostaje isto, samo poprima drugačiji oblik. Tako se spirala zrcali kroz motiv svastike, a sinusoidni motivi dobijaju pravokutne preslike u meandru, ali ih je uvijek potrebno razmatrati kao dijelove istog simboličkog koda, baš kao i motiv labirinta.⁸ Stoga ne iznenađuje da su baš motivi svastike i meandra učestali likovni elementi u grčkoj, a preko nje i u rimskoj umjetnosti pa tako i u mozaičkom stvaralaštvu jer je njihovo značenje uvijek povezano uz solarni princip, životvornu energiju, vodu, zdravlje, sreću i zadovoljstvo, bezbroj dinamičnih mogućnosti, kretanje, rast i napredovanje, održivost, sklad i ravnotežu, ali i duboke racionalne spoznaje te mističnih i imaginativnih stanja svijesti. Radi se, dakle, o simbolu koji je ideogram tanke, ali teško dostupne granice između fizike i metafizike i doslovno pripada čitavom čovječanstvu, jer su ga prihvatile i u različitim inačicama koristile gotovo sve kulture i civilizacije svijeta u prostoru i vremenu od neolitika do danas, pa ga moramo, između ostalog, promatrati i u njegovom antropološkom sadržaju. U današnjem vremenu, motiv svastike, opterećen povijesnim konotacijama drugog svjetskog rata, na zapadu je izgubio svoj izvorni izrazito pozitivni sadržaj, štoviše, kao simbol doživljava se u potpuno suprotnom značenju.⁹

Samo ime svastike na sanskritskom jeziku znači dobrobit i to ime je danas općeprihvaćeno, premda povijesno pripada azijskim kulturama. Na zapadu se svastika različito naziva, ovisno kojem kulturnom krugu pripada, pa grčki naziv *gammadion* upućuje na svastiku koja se gradi kada se pravokutno ortogonalno spoje četiri Γ -slova grčkog alfabeta. Po istom načelu nastaje i naziv *teraskelion* koji nastaje zbog sličnosti sa četiri centralno spojene svinute noge, a česta je i inačica *triskeliona* osobito prisutna u keltskom kulturnom krugu. Stoga se u skandinavskom i anglosaksonskom govornom području isti motiv naziva *fylfot*.¹⁰ Slavenski pak kulturni krug oblu inačicu svastike naziva *kolovrat*.¹¹

⁷ O temi transfera i migracije simbola vidi: Frutiger 1989.

⁸ Labirint, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34989>, pristup: 10.04.2019. Opširnije vidi: Molholt 2011, 287–303 i Matthews 1922.

⁹ Sve o temi svastike vidi u: Marillier 1997; Sen *et al.* 2016; D'Alviella 2013; Coimbra 2011, 78–90; Gaillard 1904; Cirlot 2001, 322, 323; Filippou 2016; Filippou 2019.

¹⁰ Marillier 1997, 14; Filippou 2016, 8.

¹¹ Filippou 2016, 8.

Antička mozaička umjetnost obilato koristi motive meandra i svastike u brojnim inačicama, naročito u kontekstu ukrašavanja termalnih prostora gdje se naizravije uspostavlja simbolička veza meandra i svastike kao znaka navezanog na vodu i more uza sve druge već navedene konotacije.¹² Tako je i u provinciji Dalmaciji gdje bilježimo brojne pojavnosti meandra i svastike na antičkim mozaicima kako na rubnim trakama, tako i na kompozicijama. Salonitanska škola-radionica mozaika i druge lokalne provincijske radionice obilato su koristile ove iskonske motive pa za sada bilježimo 16 inačica rubnih traka i 10 inačica kompozicija koje sadrže različite izvedenice motiva meandara i svastika na mozaicima u Saloni (Solinu), Jaderu (Zadru), Naroni (Vidu), Pharosu (Starome Gradu), Issi (Visu), Rideru (Danilu), Curicumumu (Krku) i Orliću te u Leusiniumu (Paniku), Diluntumu (Stocu), Aqua S (Ilidži), Višićima i napokon u Risiniumu (Risnu).¹³ Na tu bogatu antičku tradiciju naslonilo se i kasnoantičko mozaičko stvaralaštvo, pri čemu je ranokršćanska ikonografija preuzela ranije simboličke matrice kojima dodaje nove vrijednosti. Ništa drugačije nije se dogodilo ni s motivima meandra i svastike koji su stavljeni u kontekst simbolike križa, za što je sam izgled svastike bio izrazito pogodan jer u sebi već sadrži njegovu likovnost. Značenje motiva svastike iza kojega se krije vrhovni princip stvaranja, životvornosti, stvaralačke energije i obnavljanja života, izvrsno se uklopilo u simboliku Kristove žrtve iz čiste ljubavi. Već pomalo istrošeni, geometrizirano-dekorativni motivi koji su izgubili dodir sa prvotnim značenjima, vratili su se na ishodište zaranjajući u kultno i mistagoško poimanje liturgijskih čina, uklapajući se u obredno slavlje kršćanske zajednice i njene vjere u vječni život temeljem činjenice Kristova uskrsnuća koji je pashalnim misterijem nadvladao smrt. Stoga egipatski *Tau-Ankh* postaje *crux ansata*, odnosno *crux commissa*, a grčki *gammadion* jednostavno postaje *crux gammata*, odnosno kukasti križ¹⁴ koji postaje sastavni dio mozaičkog repertoara ukrašavanja, bolje rečeno aktivne simboličke pozornice u liturgijskom prostoru ranokršćanskih bazilika.¹⁵ U motivima meandra i svastike sjedinili su se slojevito simboličko značenje i dinamički likovni dekorativni oblik, koji je uz to i anikoničan, što je u počecima kršćanske ikonografije bilo vrlo važno.¹⁶

I na mozaicima ranokršćanskih bazilika provincije Dalmacije bilježimo izvanredne primjere mozaičke umjetnosti. Dosadašnja istraživanja evidentirala su preko dvijesto mozaičkih nalaza,¹⁷ uglavnom u većim urbanim središtima provincije od Tarsatike (Rijeke), Senie (Senja), Aenone (Nina), Jadera (Zadra), Salone (Solina) te njihovih okolnih naselja, a premda za sada nema značajnih nalaza južnije od Salone, za očekivati je u budućnosti mozaike naronitanskog i epidaurskog kruga utjecaja.¹⁸ Taj izostanak obilato nadomještaju nalazi na jadranskim otocima čije bazilike redovito imaju mozaičku dekoraciju pa ih bilježimo na Curicumumu (Krku), Crexi (Cresu), Arbi (Rabu), Cissi (Pagu), Lissi (Ugljanu), Solentiji (Šolti), Brattiji (Braču) i Pharosu (Hvaru).¹⁹ U dubljem kopnenom zaleđu provincije zabilježeni su nalazi ranokršćanskih mozaika u okviru

¹² Filippou 2016, 7.

¹³ O antičkoj mozaičkoj umjetnosti u provinciji Dalmaciji vidi u: Matulić 1994; Matulić 1995, 155–172; Matulić 2000, 207–232; Matulić 2000a; Matulić 2003, 77–99; Meder 2003 i tamo svu relevantnu literaturu.

¹⁴ Badurina 1996, 356–360, s. v. *Križ*.

¹⁵ Crnčević 2008, 343.

¹⁶ Žižić 2011, 114; Žižić 2012, 104.

¹⁷ Osobna baza podataka ranokršćanskih mozaika trenutno sadrži 364 kataloške jedinice, od čega 222 jedinice otpadaju na provinciju Dalmaciju, a ostatak na područje Istre kao dijela X. regije. Salona ima 121 katalošku jedinicu mozaika.

¹⁸ O problemu mozaičkog nalaza sa Mljeta – Melite vidi u: Matulić 2011, 85–101.

¹⁹ Zbog opsežne literature dajem samo najvažniji objavljeni kataloški pregled u: Meder 2003.

današnje Bosne i Hercegovine, od Panika, preko Sarajeva do nalaza u okolici Srebrenice,²⁰ a manji ostaci mozaika u fragmentima evidentirani su i na području Crne Gore, zaključno sa nalazima u ranokršćanskoj crkvi sv. Srđa na Bojani.²¹

Uzorak meandra *DECOR* 30h²² javlja se na rubnoj traci južnog mozaičkog tapeta apside ranokršćanske memorije u Mulinama na otoku Ugljanu.²³ U odabranom uzorku još se osjeća duh klasične antičke umjetnosti jer je gotovo identičan uzorcima meandara na mozaicima iz salonitanske namjesničke palače. Istu nit slijedili su i mozaičari glavnoga grada provincije kada su polagali mozaičke tapete u bazilici na Kapljuču u Saloni.²⁴ Rubne trake tapeta koje je J. Brøndsted numerirao s brojem 13 i 14²⁵ ukasili su s dvije inačice meandra *DECOR* 30f i 30g, a vrlo sličan uzorak *DECOR* 30d nalazimo na vratu kantarosa čuvenog mozaika s prikazom jelena²⁶ u konsignatoriju krstioničkog sklopa bazilike urbane. Nadalje, mozaičari obogaćuju baziliku urbanu nešto složenijim likovnim kompozicijama koje sadrže motive svastika kako na rubnoj traci s uzorkom *DECOR* 40g, tako i na dvije mozaičke kompozicije u glavnom brodu bazilike urbane s predlošcima *DECOR* 171a i linearnom inačicom kompozicije *DECOR* 193f.²⁷ Sve je to tek uvod u najznačajniji mozaički umjetnički doseg kojega je izvela salonitanska škola-radionica mozaika na ranokršćanskom bazilikalnom kompleksu na položaju Marusinac u Saloni. Djelo domaćih umjetnika majstora-mozaičara nadahnuto sirijskom, točnije antiohijskom knjigom uzoraka, odlikuje se pomno planiranom dekoracijom u skladu s arhitektonskom raščlambom prostora.²⁸ Ponuđena likovna rješenja mozaičkih rubnih traka i kompozicija, čiji su osnovni predložak upravo motivi svastike, urodila su izvedbom unikatnih uzoraka i uklopila su se u anikonične ikonografske i liturgijske zahtjeve kršćanske zajednice koja je na matrici simbolike svastike mogla protumačiti i prihvatiti tadašnje teološke smjernice. Tako na marusinačkim mozaicima evidentiramo rubne trake s različitim izvedenicama uzoraka svastike *DECOR* 36a, 39e, 40e, 40g i 41b pri čemu se uzorak *DECOR* 40g, tip skošene svastike, ističe kao izvorno likovno rješenje salonitanskih mozaičara. Naravno da se ista likovna tema zrcali i na složenim mozaičkim kompozicijama gdje su izvedena četiri različita kompozicijska uzorka *DECOR* 190a u kombinaciji sa 194a, ortogonalni prikaz uzorka 191a, 194c, i 195b pri čemu je osnovni likovni element opet skošena svastika satkana od mozaičkih traka koje su koloristički izvedene u maniri zmijske kože, odnosno duge.

Otkriće ranokršćanske trobrodne bazilike u Rijeci, na Trgu pul Vele crikve, pokazalo je kako je i ova bazilika potpuno dekorirana mozaičkom podnicom.²⁹ Nemoguće je ne primjetiti isti „marusinački“ rukopis manicom zmijske kože u izvođenju traka kojima se prepleću kompozicijski elementi s upadljivim likovnim uzorkom skošene svastike. Mozaici Tarsatike ukazuju na povezanost mozaičara ili barem potvrđuju razmjenu i raširenost knjige uzoraka koju je svaka radionica i majstor mozaika imao, naročito *pictor imaginarius*. Odgovor na pitanje jesu li antiohijski predlošci uzoraka u Tarsatku došli izravno ili posredništvom majstora školovanih u salonitanskoj školi-ra-

²⁰ Čremošnik 1984, 102–105.

²¹ Ostojić 1963, 298.

²² Uzorkovanje mozaika provedene prema *DECOR* 1985.

²³ Suić 1960, 234, 241, T. 2, sl. 1, 2.

²⁴ Kompletno obrazloženje mozaičke dekoracije bazilike na Kapljuču vidi u: Jeličić-Radonić 2003, 513–522.

²⁵ Brøndsted 1928, 114, 115, 122–130, fig. 111, 118, 119, 120, T. IV, VII.

²⁶ Kompletno obrazloženje mozaičke dekoracije mozaika krstioničkog sklopa vidi u: Crnčević 2008, 331–349.

²⁷ Kompletno obrazloženje mozaičke dekoracije bazilike urbane vidi u: Jeličić-Radonić 1999, 51–72.

²⁸ Kompletno obrazloženje mozaičke dekoracije bazilike na Marusincu vidi u: Matulić 1997, 129–149.

²⁹ Iscrpan opis vidi u: Novak 2009, 169–195.

dionici mozaika daje uzorak izvornog salonitanskog motiva *DECOR* 40g koji uokviruje votivni natpis u glavnom brodu ove bazilike.³⁰ Njime se sa sigurnošću može potvrditi pretežiti utjecaj salonitanskih mozaika na mozaike Tarsatike.

Pregled korištenja motiva svastike u repertoaru mozaičkih predložaka i uzoraka koju su koristili mozaičari salonitanske škole-radionice mozaika, zaokružuju nalazi apsidalnog mozaičkog uresa trobrodne ranokršćanske bazilike sv. Ivana Evadeline u Rabu³¹ s motivom rubne trake *DECOR* 35d te uzorkom, također rubne trake *DECOR* 30b, iz broda bazilike sv. Stjepana u Grohotama na Šolti.³² Pojedinačni motiv svastike nalazi se i na mozaičkoj dekoraciji podnice pomoćne prostorije iste bazilike, baš kao što je korišten i na mozaiku sjevernog bočnog broda trobrodne ranokršćanske bazilike sv. Petra u Supetru na Braču.³³ Da je motiv svastike bio jedna od omiljenih likovnih tema salonitanske škole-radionice mozaika, potvrđuje i mozaik s uzorkom *DECOR* 39c koji je bio smješten u jugoistočnom dijelu kultne građevine ranokršćanskog cemeterijalnog kompleksa na Manastirinama u Saloni, oko groba biskupa Prima.³⁴

I taj nalaz zaključno ukazuje kako motivi meandra i svastike u svojim različitim likovnim pojavnostima nisu tek puki odabir salonitanskih mozaičara zbog dinamične dekorativne forme i neslućene imaginativne kompozicijsko-likovne kombinatorike, već u najmanju ruku zbog podjednako, ako ne i pretežito, važne njihove simboličke poruke. Savršenim skladom estetskih formi i anikoničnih simboličkih sadržaja mozaičari salonitanske škole mozaika upravo su, kroz repertoar simboličko-dekorativnih uzoraka meandra i svastike te njihovim inovativnim likovnim rješenjima, dali nemjerljiv umjetnički doprinos ukupnoj vrijednosti mozaičkog korpusa ne samo mozaičkog stvaralaštva provincije Dalmacije, već i čitavog Rimskog Carstva.

³⁰ Perešin 2016, 19, 29, sl. 8.

³¹ Ostojić 1963, 298, sl. 187; Meder 2003, 74, T. XXVIII, sl. 5.

³² Oreb 1990, 64, 65; Marasović *et al.* 1995, 98; Meder 2003, 99, 100, T. XLI, sl. 1; Arhiv Dyggve, Crteži – Mapa F16 – DST 150_189.jpg.

³³ Jeličić-Radonić 1994, 57–62 s fotografijom i crtežima; Meder 2003, 74, T. XLI, sl. 2.

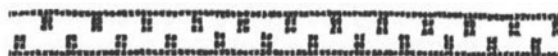
³⁴ Marin *et al.* 2000, 409, sl. a i b; Meder 2003, 118.

Dekoratívni likovni uzorci meandra i svastike na ranokršćanskim mozaicima provincije Dalmacije (autor preuzeo i prilagodio prema: DÉCOR 1985)

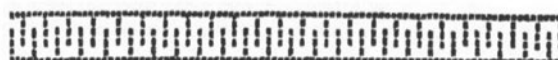
DÉCOR 30c

DÉCOR 30f

DÉCOR 30g

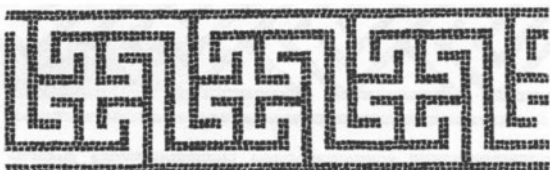
DÉCOR 32h

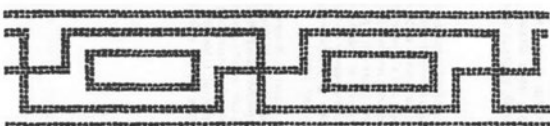
DÉCOR 35d

DÉCOR 36a

DÉCOR 38b

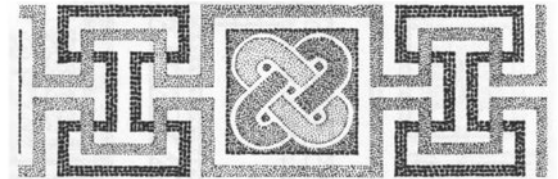
DÉCOR 39c

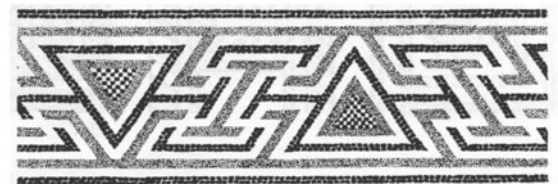
DÉCOR 39e

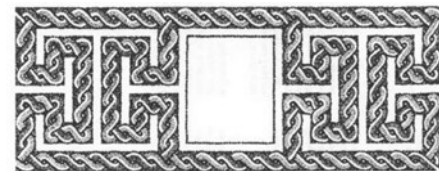
DÉCOR 40e

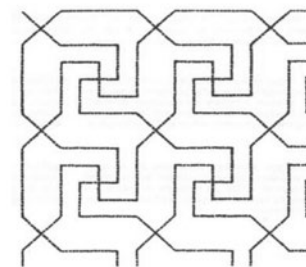
DÉCOR 40g

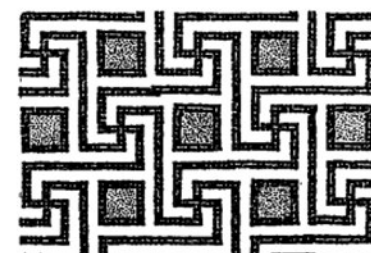
DÉCOR 41b

DÉCOR 171d

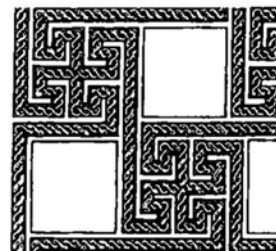
DÉCOR 191a, ali ortogonalno

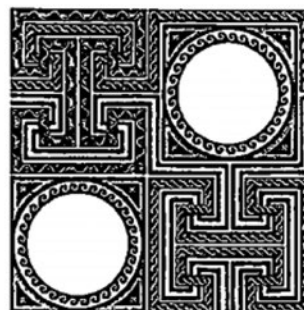
DÉCOR 190a u kombinaciji sa 194a

DÉCOR 194c

DÉCOR 195b

KRATICE

DÉCOR – C. Balmelle – M. Blanchard-Lemée – J. Christophe – J. P. Darmon – A. M. Guimier-Sorbets – H. Lavagne – R. Prudhomme – H. Stern, *La décor géométrique de la mosaïque romaine, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes*, Paris 1985.

LITERATURA

- Adler *et al.* 1997 I. Adler – D. Barabe – R. V. Jean, „A History of the Study of Phyllotaxis“, *Annals of Botany* 80, br. 3, Oxford 1997, 231–244.
- Badurina 1996 A. Badurina, s. v. Križ, u: A. Badurina (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1996.
- Balmelle *et al.* 1985 C. Balmelle – M. Blanchard-Lemée – J. Christophe – J. P. Darmon – A. M. Guimier-Sorbets – H. Lavagne – R. Prudhomme – H. Stern, *La décor géométrique de la mosaïque romaine. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes*, Paris 1985.
- Brøndsted 1928 J. Brøndsted, „La basilique des cinq martyrs à Kapljuč“, u: E. Dyggve – J. Brøndsted – F. Weilbach, *Recherches à Salone I*, Copenhagen 1928, 33–186.
- Butters 2015 A. M. Butters, „A brief history of Spiral Dynamics“, *Approaching Religion* 5, br. 2, Turku 2015, 67–78.
- Cirlot 2001 J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, London 2001.
- Coimbra 2011 F. Coimbra, „The astronomical origins of the swastika motif“, *Proceedings of the International Colloquium - The intellectual and spiritual expressions of non-literate peoples*. Atelier, Capo di Ponte 2011, 78–90.
- Crnčević 2008 A. Crnčević, „Baptisterij episkopalnoga centra u Saloni u liturgijsko-teološkom kontekstu“, *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti*, Split 2008, 331–349.
- Čremošnik 1984 I. Čremošnik, *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1984.
- D’Alviella 2013 E. G. d’Alviella, *The Migration of Symbols*, reprint izdanja iz 1894, Charleston, South Carolina 2013.
- Filippou 2016 C. Filippou, *Sacred Symbols. Part 1: Svastika – Swastika – Gammadion – Tetraskelion – Fylfot*, 2016. (https://www.academia.edu/30566379/Sacred_Symbols_Part_1_Svastika_-_Swastika_-_Gammadion_-_Tetraskelion_-_Fylfot, pristup: 23.02.2019.)
- Filippou 2019 C. Filippou, *Sacred Symbols. Part 2: Triumph i.e. Triskelion – Triple Spiral (Trispiral) – Trinacria – Thrinacia (Thrinacie) – Thrinacis*, 2019. (https://www.academia.edu/38535393/SACRED_SYMBOLS_Part_2_Triumph_i.e._Triskelion_-_Triple_Spiral_Trispiral_Trinacria_Thrinacia_Thrinacie_Thrinacis, pristup: 23.02.2019.)
- Frutiger 1989 A. Frutiger, *Signs and Symbols: Their Design and Meaning*, New York 1989.

- Gaillard 1904 P. L. Gaillard, *Croix et swastika en Chine*, 2e édition, Chang Hai 1904.
- Jeličić-Radonić 1994 J. Jeličić-Radonić, „Supetar“, u: J. Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994, 57–62.
- Jeličić-Radonić 1999 J. Jeličić-Radonić, „Mozaici Simferijevo Hezihijeve katedrale u Saloni“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 38, Split 1999, 51–72.
- Jeličić-Radonić 2003 J. Jeličić-Radonić, „Salonitanska radionica mozaika Kapljuč“, *Opuscula archaeologica* 27, Zagreb 2003, 513–522.
- Marasović *et al.* 1995 D. Marasović – V. Marčić – F. Oreb – A. Peršen, „Istraživanje i prezentacija starokršćanske bazilike u Grohotama na Šolti. Izbor iz djelatnosti Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu 1961.–1995.“, *Obnova baštine* 2, Split 1995.
- Marillier 1997 B. Marillier, *Le Svastika – Bibliothèque des Symboles*, Puisseaux, 1997.
- Marin *et al.* 2000 E. Marin – N. Duval – C. Metzger (ur.), *Salona III. Manastirine: établissement preromain, necropole et basilique paleochrétienne a Salone*, Rim – Split 2000.
- Matthews 1922 W. H. Matthews, *Mazes and labyrinths: A general account of their history and developments*, London 1922.
- Matulić 1994 B. Matulić, *Salonitanska radionica mozaika*, neobjavljeni magistarski rad, Zagreb – Dubrovnik 1994.
- Matulić 1995 B. Matulić, „Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika“, *Opuscula archaeologica* 18 (1994), Zagreb 1995, 155–172.
- Matulić 1997 B. Matulić, „Utjecaj antiohijskih mozaičnih uzoraka na mozaiku Marusinca“, *Opuscula archaeologica* 21, Zagreb 1997, 129–149.
- Matulić 2000 B. Matulić, „Međudnosi mozaičnih uzoraka i inačica X. italske regije i provincije Dalmacije“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 92, Split 2000, 207–232.
- Matulić 2000a B. Matulić, *Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (X. regio Italiae)*, neobjavljena doktorska disertacija, Zadar 2000.
- Matulić 2003 B. Matulić, „Salonitanska mozaična škola-radionica i ostale radionice provincije Dalmacije“, *Diadora* 21, Zadar 2003, 77–99.
- Matulić 2011 B. Matulić, „Antički i kasnoantički podni mozaici na području Dubrovačko-neretvanske županije“, V. Lupis (ur.), *Zbornik u čast Ivici Žili*, Dubrovnik 2011, 85–101.
- Meder 2003 J. Meder, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb 2003.
- Molholt 2011 R. Molholt, „Roman Labyrinth Mosaics and the Experience of Motion“, *The Art Bulletin* 93, br. 3, New York 2011, 287–303.
- Novak 2009 N. Novak, „Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike“, *Histria archaeologica* 38–39, Pula 2009, 169–195.
- Nozedar 2008 A. Nozedar, *Element Encyclopedia of Secret Signs and Symbols. The Ultimate A-Z Guide from Alchemy to the Zodiac*, London 2008.
- Oreb 1990 F. Oreb, „Prehistorijsko, antičko i ranokršćansko razdoblje na otoku Šolti“, M. A. Mihovilović (ur.), *Otok Šolta: monografija*, Zagreb 1990.

- Ostojić 1963 I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj 1*, Split 1963.
- Peremin 2016 L. Peremin, *Kasnoantički mozaici na području tarsatike*, završni rad, Rijeka 2016. (<https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri:630/preview>, pristup: 12.01.2019.)
- Sen et al. 2016 J. Sen et al., *Exploring the pattern and ideogram of Swastika. A universal principle of sustainability*, Kharagpur, India 2016.
- Suić 1960 M. Suić, „Arheološka istraživanja u Mulinama na o. Ugljanu“, *Ljetopis JAZU* 64, Zagreb 1960, 230–249.
- Zhushchikhovskaya – Danilova 2008 I. Zhushchikhovskaya – O. Danilova, „Spiral patterns on the Neolithic pottery of East Asia and the Far East“, *Documenta Praehistorica* 35, Ljubljana 2008, 215–226.
- Zlatić 2013 S. Zlatić, „Zlatni rez“, *Tehnički glasnik* 7, Varaždin 2013, 84–90.
- Žižić 2011 I. Žižić, „Ikonizam i anikonizam u liturgijskoj umjetnosti – Uz teologiju slike i nekoliko bilješki o kršćanskoj Saloni“, *Tusculum* 4, Solin 2011, 111–121.
- Žižić 2012 I. Žižić, „Križ u ranokršćanskoj simbolici i liturgiji uz nekoliko bilješki o simbolima križa u Saloni“, *Tusculum* 5, Solin 2012, 103–113.

ARHIVSKA GRAĐA

Arhiv Dyggve – Konzervatorski odjel u Splitu, Crteži – Mapa F16 – Šolta Grohote bazilika DY 53 C – DST 150_1 89.jpg.
(<http://dyggve.min-kulture.hr/hr/gallery/Crte%C5%BEi/F16%20-%20%C5%A0olta%20Grohote%20bazilika%20DY%2053%20C> pristup: 11.09.2018.)

MREŽNI IZVORI

<http://www.enciklopedija.hr/> Hrvatska enciklopedija LZ Miroslav Krleža

BRANKO MATULIĆ

**THE MOTIFS OF MEANDER AND SWASTIKA ON THE EARLY CHRISTIAN MOSAICS OF THE
SALONITAN MOSAIC SCHOOL-WORKSHOP**

Motifs of meander and swastika were frequently used in early Christian mosaics in the Roman province of Dalmatia, which had a developed mosaic production center in the province capital Salona. Numerous Salonitan basilicas, such as the so-called *basilica urbana*, the basilica at Kapljuč, the basilica at Manastirine and especially the basilica at Marusinac with its mosaic floors, had mosaic decorations with motifs of meanders and swastikas. The decorative system of mosaics at Marusinac was made according to templates of patterns from Syrian Antioch, but the local mosaic artisans innovated mosaics by utilizing their own art technique. The same decorative signature was used to decorate the mosaic basement of the basilica in Rijeka, ancient Tarsatica, confirming the dominant influence of the Salonitan mosaic school-workshop in all parts of the province of Dalmatia. Apart of its main city and ancient Tarsatica, motifs of meander and swastika can be found in several basilicas on Adriatic islands as well: on the islands of Rab, Ugljan, Šolta and Brač. The motifs of meander and swastika in their various artistic appearances are not just a random choice of Salonitan mosaic artisans because of their dynamic decorative form and unseen imaginative compositional and visual combinatorics, moreover, they were being employed, in the least, due to their predominantly and equally important symbolic message. The perfect harmony of aesthetic forms and contents found in the repertoire of symbolic and decorative patterns and innovative art solutions created by the artisans of the Salonitan mosaic school, gave an immense artistic contribution to the development of the mosaic corpus not only in the mosaic creation of the province of Dalmatia, but of the entire Roman Empire.

Keywords: meandar, swastika, mosaic, symbol, sign, visual artwork, Salonitan mosaic school-workshop, province of Dalmatia